

CZ. A.

HERCEG JÁNOS

Hogy is idézzem vissza Czimmer Annát? — nem az alakját, amely egész barátságunk alatt láthatatlan maradt. Egy sokdioptriás szemüveg s egy elhaló, valószínűtlenül vékony hang. Testi megjelenésében csak ez volt ő. Ennyit hagyott meg belőle a szoba félhomálya s az álláig érő lepedő, amelynek fehérsége fölött, ha kicsit mégis besütött a nap, fekete hajának néhány csigája szóródott szét, ahonnan ez a síri hang hallható volt. Talán emléket kellett volna mondanom inkább ebben a szellemidézésben? De az sem jobb. Nemcsak az emlékek foszlandósága miatt. Azért sem, mert ő ezekben az emlékekben is elmosódva jelenik meg, s ha lett volna látható alakja, az is elvesztette volna kontúrjait.

Környezete színesebb volt, mint ő maga. Igaz viszont, hogy ez a környezet, most látom csak, tőle kapta fényét. S ha Cz. A. járulékos elem volt is abban a kis mozgalomban, amelynek füstje — egyelőre legalábbis — nagyobb volt, mint a lángja, s főként néhányunk szemét csípte, akik „öregeknek” voltunk tekinthetők negyven és ötven között, őt a kiegyenlítő, békéltető szerepe fölébe emelte minden vitának és civódásnak, ami erre a szellemi környezetre akkoriban oly jellemző volt. S amikor megértőnek mutatkozott, és úgy tűnt, tökéletesen egyetért látogatójával, épp akkor csapott fel belőle diadalmasan az iróniája. Magasról lemosolyogva mindent.

— Ígérje meg, hogy nem haragszik, ha bevallok valamit — hallhatta például az ember a lepedő végéről, amely után már csak az ablak következett, egyik sarkában egy cserép jácinttal, a másikban egy tigriscsíkos cicával, gondosan megkötött piros másnival a nyakán. — Megcsaltam magát. Hát nem fűvel és fával, az már mégiscsak meghaladná pillanatnyi kondíciómát. Írtam M.-nek.

S itt várt egy kicsit, szünetet tartott, mint minden nő a vallo-
más után, s ha villanva megtört a fény a pápaszemén, csak azért
lehetett, mert kicsit oldalt fordította a fejét, és a szeme sarká-
ból figyelte szavai hatását. Megint diadalmasan, s nem kevés íróni-
niával. De most már egy kis enyhületet is mellékelve.

— Azt írtam, jobb volna, ha Sturm und Drang helyett, amit
talán helyesebb lenne egyszerűen Nagy Hangnak nevezni, vala-
mit meg is valósítanának a programból. Itt vannak például a ro-
mánok! És itt vagyok például én! Ha nem lenne sanyarú állapo-
tomban oly tragikomikus a szó, azt mondanám, parlagon heverek
román nyelvtudásommal és tájékozottságommal a mai román iro-
dalomban Mihail Benuc-tól kezdve Sadoveanuig és vissza!

És aztán finoman lemosolyogva önmagát is, hosszan és részle-
tesen beszélt a román irodalomról. Nem Sadoveanuékéről. A mi-
enkről, az itteniről. Mert ő a *Luminához*, mint mondani szerette,
éppoly bejáratos volt, mint a *Hídhöz*. És ha oda is rendszeresen
küldözgette episztoláit, biztosan megpróbált közvetíteni, fordítást
sürgetni, akárcsak minálunk.

Mert igyekezetéből, mint már kiderülhetett, csak a levélírásra
futotta. Ő maga akkor már évek óta szobához kötve élt. Mikor az
ötvenes évek elején egyszerre és váratlanul megbénult, egy ideig
még kocsit küldtek érte minden reggel, s két ápolónő hordágyon
vitte fel a mikroszkópjához. Aztán néhány hónapot Kamenicán
töltött, félig betegen, félig a bakteorológiai osztály főnökeként.
Orvos volt ugyanis — majd Szent-Györgyi asszisztense lett,
s negyvenegyben került Újvidékre. De három év múlva vissza kel-
lett mennie, lakását, könyveit és bútorát anyjára hagyva, aki
megtartotta román állampolgárságát, s így itt maradhatott. Aztán
rövid idő múlva diplomáciai úton hozták vissza mint nélkülözhe-
tetlen szakembert.

„Most, miután már tudom, hogy nemcsak élni jöttem ide, de
meghalni is — írta egyik levelében —, felvettem a jugoszláv ál-
lampolgárságot. Engem ne vessen ki a föld mint idegent.”

Persze, rég megtanult szerbül. Mikor negyvenöt elején vissza-
került egy időre Pestre, már tudott egyet-mást mondani a pa-
rasztpárt köreiben a délszláv irodalomról, Andrićról, Jovan Po-
povićról, Krležáról. Politikai tanulmányt kellene írni róla, mi so-
dorta a parasztpártba, ami azonban már mások dolga volna. Ta-
lán az, hogy Németh László is odatartozónak volt mondható,

Illyés, Féja Géza és mindenekelőtt Veres Péter. Ugyanakkor megtartotta világirodalmi honpolgárságát, Saint-Exupéryért rajongott, és Marcel Aymé novelláit fordította, mintha a népi irodalom szürrealista szálait követte volna a költészet ezoterikus tájaira. Vagy mintha az igazi költészet nem ismerne se társadalmi, se földrajzi határokat. Elébe még nyelvi válaszfalat sem állítva.

— Remélem, maga nem azonosítja magát Farkas véleményével, mondván, hogy vajúdnak a hegyek — jegyezte meg, mintegy élet véve minden megszólásnak szűkebb köreinkben. Én nagyon megértem, hogy P. társult S.-sel Vasko Popa pár szavas verseinek átköltéséhez. Ezekben a versekben annyira besűrűsödött minden, hogy egy-egy szóznak külön teherbíró képessége van, amit egy másik nyelvben nem könnyű megtalálni. Nagyobb cégek is vakarózhatnának, amíg megtalálnák az adekvát formát ehhez a költészetéhez!

Fényt mondtam? Igen, mert az egész kiseded mozgalomra ez az ő világirodalmi műveltsége sugárzott akkora körben, amelyben minden és mindenki elért. Nézetek, irányok és nemzedékek, az összetartozó és szemben álló emberek egész galériája. De ez a fény nem dicsfény volt. Sugárkévéi élőbb forrásból fakadtak, s nem nélkülözték a humort sem vagy a cinkos kacsintást.

— Tegnap Kis B. azt kérdezte tőlem, mit gondolok, mikor érheti ő utol Nagy B.-t. Azt mondtam némi töprengés után, hogy elhiggye, talán négy év múlva. Feltéve persze, hogy Nagy B. közben két évre leáll.

Ez volt a nagyobb kör Cz. A. nem létező irodalmi szalonja körül. Bizalmasan dicsekvők és csendesen panaszkodók sokaságával. Mert mindenki átvonult ezen a szalonon levélben vagy látogatóként. Írók és szerkesztők, fiatalok és öregek. S mint minden irodalmi szalont, ennek a légkörét is az az izgató intimitás tette pezsgővé, amelyet közönséges szóval pletykának mondanak. Miközben Cz. A. változatlanul csak „olvasó”-nak vallotta magát. Ezzel a szerénységgel bocsátva le a kötélhágcsót önhittségnek és panasznak egyaránt.

A szűkebb kör, a szobabelső, a madzagra járó s a folyosóra szóló kolomppal a fekhely fölött, s a bajszos, fehér inges Veres Péter fényképével a fekete könyvszekrényen, a cirmos cica és a váltakozó színű, örökös dupla jácint ellenére érthetően sokkal sivárabb volt. Akasztófahumor és öngúny sem tudott segíteni raj-

ta, amikor három rövidet és egy hosszút kopogtam az ablakán, s ő kiszólt alig hallhatóan, mint az élő halott:

— Csak egy kicsit várjon, amíg anyámmal kozmetikáztatom magam, hogy hódítóbb legyek!

Szegény Anna, sose lehetett hódító! Már ami a külsínt illeti és a nőiességet. Az ilyesminek megmaradnak a jegyei. S mintha ott-hona sem lett volna azért riasztóan sivár és barátságtalan, mert a kámfor átható illatát nem tudta elnyomni a parfümfelhő, amelyet minden látogató előtt szétfújtak a szobában. Az ebédlőből átalakított nappali az oszlopos fekete tálalóval, amelyből könyvszekrény lett, ugyancsak nélkülözött minden asszonyi fészekszelegséget. Pedig székel szóttessel áthúzott kispárna volt a karosszék sarkában, s kék-fehér korondi köcsög az asztalon, az ablakba tett cserép a jácinton és a cicán kívül. A kellékek megvoltak, csak az összhang hiányzott, a rendezői kéz, amiből megszínesednek a dolgok. Nála mindez valami tárgyilagos frigiditást árasztott.

És mégis elég volt, hogy megszólaljon azon a cérnavékony hangon, vagy iskolásan rendes kézírásával megírja levelét a kockás írkalapra, és csupa nőiesség volt! Apró kuncogásokkal felcsapó öröme a hangjában, s gyengéd figyelme, részvevő, vigasztaló készsége minden mondatában, amelyet valamilyen kacér önironia játéka tett könnyebbé és derűssé, s ő ebbe a játékba azt is be tudta vonni, aki éppen meglátogatta, vagy akivel levelet váltott. Mintha ő lett volna hát a festett hegedű, amelyről Chagall azt mondta: „A külsejétől ne várjunk semmit! Mert hegedű akkor lesz, ha megszólal!”

Érzelmi életéről csak egyszer tett akaratlanul vallomást.

„Nagyon megkérem, ne spórolja el nevem mellől azt a G. betűt. A doktori címet nyugodtan elhagyhatja, de ezt ne. Egy egész életre szóló szerelem emlékének áldozom ezzel az árva betűvel.”

Amikor ezt írta, már felfeküdte magát, teste tele volt nyílt sebekkel, mert felső hasfali sérve után végleg ágyba került. Addig csak szobához volt kötve, némi keserves mozgási lehetőséggel, amin ugyancsak nevetett:

„Kézen járok. Persze, nem fejjel lefelé, mint Gerard a cirkuszban. A bútorokra támaszkodom, asztalra, székre, s úgy vonzoló magam.”

S részletesen leírta, milyen élettelenül lötyög a lába, mint Árva Katája a bábszínházban. Mert Rooseveltnek könnyű volt a gyermekkori paralízisével, maradt elég ideje, hogy megtanuljon mankó

segítségével kézen járni. Ő viszont csak szánalmas dilettáns maradt, s még sérvet is kapott utána.

Egy irodalmi Annára terelte éveken át a szót. Ehhez az Annához nekem volt közöm kétszáz-valahány, nem éppen szórakoztató oldalon. Ennek a regénybeli Annának a fogvatékoságait ő sosem emlegette. Ellenkezőleg, oly komolyan foglalkozott vele, mintha nem is lett volna kétes értékű kísérlet haza és nagyvilág viszonyát bemutatni helyi színekkel és nemzetiségi programmal egyformán küszködve. Én szerettem volna elfelejteni. Ő állandóan emlékeztetett rá. És visszajáról olvasta, mint a zsidók a Talmudot. Anna öngyilkosságára tért vissza folyton. Ezt akartam meghálálni, a tapintatát, és egyben száműzni barátságunkból azt a másik Annát. És mivel nincs az a játék, amelybe ne csúszna egy kis igazság és komolyság, ez is elevenbe vágott. De ő ezt is elütötte azért, érzékenységét is játékkal leplezve.

Azt hiszem, a weimari Bauhaus költői műhelyéből maradt meg emlékezetemben a grafikus-költő Schwitters sóhaja kedveséhez: „Én hátulról is elolvaslak, gyönyörűm, mert te hátulról olyan vagy, mint előlről: Anna...” Ezt vettem kölcsön ostobán.

Hosszú levélben válaszolt.

„Először is szerencséje, hogy gyönyörűségének nevezett. Csupán a »von hinten« kétértelműségéhez lenne pár szavam. Tudnia kell, hogy kitűnő tornász voltam nyújtón és korláton egyaránt, s ez a bók most lapos gutát csinált belőlem. Pedig egyszerűen csak hálni jár belém a lélek.”

És ezzel a másik Anna lekerült végre a napirendről. Különben is itt volt már Gerard, s ő annak a sorsát is végigkísérte. Anélkül azonban, hogy szimplifikálta volna, kulcsot keresve minden alakjához. De itt megint udvarias túlzásba esett, és azt írta: Nem írás, hanem tett!

Mert ez a „tett” akkor már rég számon kérendő volt, nemcsak a baloldalon és a parasztpárt környékén, de minden kombattáns irodalomban, Saint-Exupéryt is ideszámítva persze. És a természetes, hogy akkor még én is hittem olyasmiben, hogy ilyen tett nélkül nincs irodalom.

Különben Annát csak a női jellemeket nyitó kulcsok érdekelték. S a kislányét, akinek a bohóc megveszi az egész piacot, meg is vélte találni, meg Riáét is. Csupán a kocsmárosnéval nem tudott

mit kezdeni, meg a néma szolgálóval. Itt még Jadranka segítsége is hiábavaló maradt.

Ó, Jadranka! Hiszen ő is itt volt már, csak elkereszteltük Adrienne-nek, abban a balga tévhitben leledezve, hogy a magyar folyóirat munkatársainak magyar nevet illik viselniük. Pepita kosztümben, galambszürke cernakesztyűben jött át a Dunán, rekkenő melegben, ahogy viszont egy úrilánynak illik, aki művészettörténésznek készül, és most érkezett Londonból. Hát nem jól tettük, hogy lefordítottuk a nevét? És Márai modorában írt, úgyhogy direkt jólesett az embernek az a kis sznobizmus, amit magával hozott. Anna is rögtön a szívébe zárta.

— Te talán már alszol? — szólalt meg a telefon hosszú csengése után éjjél körül a hang, amelyen Gerard történetében az igazgató beszélt. — Csak ezért hívtalak, mert megint súlyos kifogások merültek fel az arculattal kapcsolatban. Nem elég pozitívak a munkatársak. Az az Adrienne is például! Hát te nem tudod, hogy apját a háború után elítélték? Ja, ja, bizony!

Majtényi makrapipájának füstfelhőjébe burkolódzott az efféle valóság elől, hogy oly sokszor a szemére vetették. Velem ez a kis játék feledtette el, milyen komoly és felelősségteljes közéleti szerep, amit — ha vonakodva, a végsőkig védekezve, de mégis elfogadtam. Klubtól, központtól, pletykáktól és intrikáktól százharminc kilométerre, alattam a Dunával, mögöttem a szőlőhegy kék tókesorai-val. Vera minden reggel frissen vasalt blúzban jött, s hozta fel a postát, amit aztán angyali jóhiszeműséggel osztottunk el a közölhető anyag dossziéja és a papírkosár között. Hát csoda, hogy megsokallták ezt a fölényes keleti kényelmet, és ki akartak lőni?

„Tegnap itt volt Szirti Sas — írta Anna, s a továbbiakon már V. vészes komorsága is felengedett, úgyhogy le kellett venni a szemüvegét és a könnyeit törölgetni. — Először feldöntötte az előszobában a virágállványt, aztán sűrű pardonok között rálépett Benczéné lábára, majd bekiabált hozzám, hogy fertőző beteg vagyok-e, mert ha igen, ne haragudjak, de nem jön be. A felesége ugyanis nagyon fél a fertőzésektől. Persze, hogy bejött, s hamar elmesélte három novellatémáját.”

Mert ahogy Chagall hegedűje a messzi orosz gettók bánatát tudta elpanaszolni, úgy csalt elő Anna időnként ilyen vidám kis scherzókat a maga egyéniségéből, mint akinek az égvilágon semmi baja sincs.

A macska néha megunta az utca amúgy se népes forgalmát,

kényesen és méla undorral átugrotta a jácintot a két ablaktábla keskeny folyosóján, hogy farkát kunkorin feltartva végigsétáljon Anna mellett a heverőn, s aztán az ölembe ugorjon. Az ilyesmit az ember hülyén túri, mert hiszen vendég.

— Na, milyen kedves! — mondta Anna. — Elmehtnének a ligetbe a szakállas nő bódéja mellé mutogatni magukat. Az író és a cicája címmel!

Mert akkor már a vállamon dorombolt és dagasztott a macska.

És minthogy Annának mindig voltak ilyen csábító kitérői, az ember hűtlenül abba hagyta a komoly elmélkedéseket, mint amilyenek a kisebbségi sorsproblémák voltak, hogy egy pillanatra utánaeredjen az efféle színes mutatványoknak. A szakállas nőre még én is jól emlékeztem a pesti Városligetben, ahova először apám vitt el gyerekkoromban. Darázsderekű hölgy volt, kiadós keblekkel, amelyek azonban a mély dekoltázsban csak akkor váltak láthatóvá, ha a publikum elvonult előtte, hogy meggyőződjék a koromfekete, hosszú szakáll valóságáról. A kikiáltó folyton szónokolva felhajtotta a nő szakállát, és egyszerre minden látható lett.

— Nem csalás, nem ámitás, tessék megtapogatni, megtapasztalni!

A nő közben érces basszussal énekelte talán a Bob herceg nyitányát: Londonban van sej sok számos utca, s minden utcában egy sarok. Némelyik katona pedig nemcsak a szakáll eredetiségét, hanem a keblek valódi voltát is megtapasztalta, mire a kikiáltó indignálódva szólt rá: „Nem fogdosunk, kérem, nem fogdosunk!”

— Én nagyon megértem a maga vajdasági programját — fordította Anna komolyra a szót. — Ez amolyan nemzetiségi találmány, mint a transzilvanizmus volt minálunk. Egy kisebbségi harmadik út. Mi Aradon éppúgy lelkesedtünk ezért a transzilván közösségért, magunkat is odaszámítva, mintha nem a Bánságban éltünk volna, akárcsak az igazi székelyek. Azt mondtuk, a román kultúra éppúgy hatott ránk, mint a magyar. Ennélfogva ugyanúgy a mienk. Addig nem is lett semmi baj, amíg erről a szellemi öszvérségről csak szónokoltunk. Akkor haragudtak meg ránk itt is meg ott is, amikor kiderült, hogy sem ide, sem oda nem tartozunk. Mert ezt rejtegette a program. Az elkülönülést, a bezárkózást. Nem tudom, olvasta-e annak idején Babits cikkét a *Nyugatban*. Szívesen odaadom. Ott van a jobb oldali ajtó alsó rekeszében balra, csak vigyázzon rá, az isten szerelmére kérem, mert ha elvész, soha többé nem pótolhatom,

A könyvek pótolhatatlansága szintén az elkülönülés, a bezárkózottság bizonyítéka volt akkoriban. Én átmentem Szabadkára, hogy az ócskapiacra megvegyem méregdrága áron Juhász Gyula verseit, mert arról féltem, úgy kell meghalnom, hogy többé nem olvashatom a Tápai lagzit. De nem mi zárkoztunk be! Amikor hosszú esztendőkön át közeli hozzátartozók életjelt sem adhattak egymásról az északi és keleti határon át, egyáltalán nem tűnt irreálisnak a szellemi önállósodás kialakítása. Persze, nekem! Ott, a baranyai szőlőhegyen! A három magyar folyóiratról szólva, ami miatt aztán deresre is húztak, ezt az önállósulási vágyat kiáltottam világgá. Talán a kiközösítés fájdalmát is jobban éreztetve a kelle-ténél, ha konkrét veszteségről nem is beszéltem, mint például Márai a nosztalgikus versében, amikor a Halotti beszédében elsíratta a „Mikó-utca fát, mind a hetet, és Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet...”

Emlékeztem Babits írására. Azt mondta: magyar irodalom csak egy van a világon. Ez a sommás összefoglalás nem volt hajlandó az árnyalatokat önálló színeknek tekinteni. Abban viszont igaza volt, hogy a transzilvanizmus politikai fogalom. Csakhogy itt megint figyelmen kívül hagyta, hogy a nemzeti kisebbség olyan politikai tény, amelynek az irodalomban is érezhető a konzekvenciái. Arról nem is szólva, hogy a keleti Svájc elmélete a megváltozott viszonyok folytán itt már nem volt alkalmazható.

A macska végre leszállt rólam, s karikába tekerődve helyezkedett el Anna feje mellett a párnán, úgyhogy megint ő vette át kételkedően a szót:

— Csak azt nem tudom, mit szólnak mondjuk Belgrádban ehhez a vajdasági tudathoz. Csak írói körökre gondolok természetesen. Mert minálunk például nagyon hamar kiderült, hogy az egész transzilvanizmus egyoldalú szerelem. Goga Octaviantól kezdve az utolsó kócos temesvári költőig fölényesen mosolyogta meg mindenki. Ők nem voltak transzilvánok, s nem dicsekedtek Ady hatásával, pedig sokuknál ez már jóval több volt, mint ártatlan hatás!

— Mit szólnak? Semmit! — kellett volna mondanom, mivel nem ezt tartottam fontosnak. Úgy éreztem, nekünk van szükségünk rá. Nem holmi eredetiség miatt, ami a helyi színekkel tűnt egy időben megvalósíthatónak. A hűség miatt. A munkás és paraszti sorból épp akkor értelmiségi státusba emelkedő réteg miatt. Szentül meg voltam győződve róla, hogy ebben a vajdasági öntu-

datban nyelvhez, szülőföldhöz és hazához való ragaszkodás is bennefoglaltatik. Szóval, leszűkítettem a szempontokat, és leszál-
lítottam az igényeket. Mert az említett réteg nem azért jött fel,
hogy megelégedjék a régi adottságokkal. Olyasvalamiben remény-
kedtem együgyűen, hogy, mint a mesebeli fiú, ez a réteg is ott-
hagyja a felkínált fél királyságot, és elmegy a királylánnyal haza,
a szegénységbe. Erre a tévhitre kellett volna felépülnie az itteni
magyar irodalomnak? Így visszanezve, elképesztő!

Anna azonban már megsejtett valamit. Hiába volt nálam is
idősebb, s hurcolt magával még több terhet és romantikus nézetet,
egy harmadik közösség, a román tapasztalataival is megtetézve
a maga útravalóját. Miközben csontos kezét kihúzta a lepedő alól,
és ujjja hegyével megcírógatta a tigriscsíkos cicát, így szólt:

— Látom már, meghal egy cigarettáért! Hát menjen ki az előszo-
bába, szívjon el egyet. És közben fussa át ezt a kis cikket, amit
magukról írtam. Mert amíg az Ifjúság „majorságába” járok össze-
gereblyézni a tarlót, ilyen elménckedéseket is megengedek magam-
nak, mint ez.

Kimentem, kinyitottam a tenyérnyi kertre nyíló ablakot, hogy
még az ajtó résén se szűrődjön be hozzá a füst. Ecetfa lombja
susogott, s elburjándzott vadsóska kesernyés szaga szállt be az
árnyékos kertből, amíg a kéziratot olvastattam, végső következ-
tetésben rátapintva arra az igazságra, hogy az új íráshoz új embe-
rek kellenek, mindenekelőtt fiatalok.

A cikk befejezése pontosan nekem szólt.

„Azt hiszem, a szerkesztőségi munkára kedvezőbb lenne, ha
hagynánk, hogy a megfiatalított szerkesztő bizottság nyugodt
atmoszférában és szabad horizontok között »fussa ki formáját«.”

Gondolom, főként a fiatalokat bővölte el ez a magány mélyéről
felhangzó hegedűszó, hogy a festő hasonlatánál maradjak. Mivel
Anna igazán csak velük tudott remekül bánni. Mert miközben
megmosolyogta Kis B. naiv kérdését a kortársi verseny kimene-
telét illetően, hosszú levélben sajnálkozott afölött, hogy a fiúnak
vesetuberkulózisa van. Nem volt rest szaktekintélyeket konzul-
tálni azokon a kockás irkalapokon, hogy segítsen rajta. S ha most
néha átnéz a kerítésen az elíziumi mezők felől, s látja ezt itt
kicsattanó egészséggel, meg lehet elégedve a közbenjárásával.

„Elküldtem Péter bácsinak a Kuruckort meg a Parasztkirálysá-
got. Előbbiről azt írta, okos és tisztességes munka, utóbbival kap-

csolatban azt a reményét fejezte ki, hogy idővel majd csak kinövi a parasztromantikát.”

És elküldte mintegy bizonyítékul a hosszában írt postai lapot, amelyen nem maradt egy milliméternyi margó sem, hogy mit szólok hozzá. Mikor azt feleltem, hogy azért nem muszáj éppenséggel mindent kinőni, megkönnyebbülten kiáltott fel: „A szívemből beszél! Mit kezdene a világ Aymével és Gionóval, ha nem volna bennük romantika!” Persze V. P.-vel nem vitatkozott a parasztromantikáról, de továbbra is eljuttatott hozzá minden itt megjelent könyvet. Igaz, hogy valami sok magyar könyv abban az időben nem került ki a nyomdából. Könyveinket egyetlen szerkesztő gondozta, s hogy nem voltak bokros teendői, azt élénken példázta egy hatalmas akvárium, amely fölött két vers vagy novella szünetében aggodalmas arccal állt meg a szegény szerkesztő, Bodrits reggelente, hogy azután át is szóljon a másik szobába:

— Irma, kérem, adott maga ma enni a halaknak?

És talán épp ezért volt tényleg esemény a könyv. Esztendőig ottmaradt a levelekben a *Jobbágyok unokája* és a *Kéz a kilincsen*. És nemcsak a levelekben, mottókban és idézetekben, s állandó vitatémaként a klubokban. Fogadtak a költőkre, mint a lóversenyen, hogy melyikük érkezik be előbb. Jó, hát el is tűntek könyvek és költők örökre, úgyhogy soha többé halvány utalás sem történt rájuk. Pedig volt idő, amikor komolynak tűnő tanulmányok méltatták őket oldalakon át. Megbuktak máról holnapra, mint a rossz útra tévedt politikusok. Azt a reményt sem hagyták meg, hogy majd az utókor felfedezi őket. Műveikben ugyanis a legtöbb esetben, sajnos, nem volt meg a belépőjegy a jövőbe.

Ebből is kiderült, hogy a könyveket az idő tájt nem az örökkévalóságnak írták. Az aktualitást egyszerűen nem lehetett megke-re-ül-ni. Elébe állt az embernek, minden dolgába beleszólt, mintha nem negyvennyolc lett volna a fordulat éve, hanem most viharzott volna át igazán a világon az a katarzis, amely az olyan kis irodalmi körökben is, amilyen a mienk volt, szabad folyást engedett az újjáértékelésnek. Pedig a szele messziről fúj, a világpolitika felől.

— Utánanéztünk, hogy ki ez a K. K. — hallatszott például az éjszakai telefonból. Rákosiék őt vették elő, mint a Zrinyi-énekek fordítóját, hogy teremtsen kapcsolatot velünk. Ez az a szalmaszál, amibe szeretnének megkapaszzkodni, hogy elkerüljék a be-

csületes beismerést és levonják a konzekvenciákat. Mi? Pedig elhiheted!

Majdnem egy évvel a huszadik kongresszus után úgy tűnt a Leányvár tövében, hogy most már minden világos, és ha a nyilvános Canossa-járás nem is folytatódik minden irányból, most már igazán szent a béke. Az említett levélíró is ezt iparkodott szuggerálni a vastag borítékokban, amelyeket prominens költők verseivel bélelt ki. S ugyanakkor itteni kéziratokat kért, sőt felajánlott 16 oldalt a *Dunántúl* c. folyóiratból, amely egyszerre fölébe nőtt a vidéknek, mintha már mindenütt szabad szelek fújtak volna.

„Látja maga ezt? — kérdezte Anna. — Németh László megint »a legnagyobb írók egyike«, s Kodolányi ugyancsak újra megszólalt. Virágkorában a *Válasz* volt ilyen magas nívón, mint ez!”

Láttam. Ezt is láttam. Csak a liberalizálódás arányait nem tudtam áttekinteni. Kótyagossá tett a váratlan ostrom, a levelek özöne a határokon túlról, sőt Erdélyből. Pedig ez a kisded irodalom csak ürügy volt, hogy akiben még maradt némi lelkifurdalás, így könnyítsen magán. Versekkel és novellákkal tisztelegjen minálunk, ha távol is a központoktól, vidéki és nyelvi adottságaink-nál fogva mélyen alatta, de mégis a nagy körön belül. Ezzel jelezték, hogy erről szivárgott át egy kis világosság, amikor mindenütt éjszaka volt.

Csuka hosszú cikket írt rólunk az *Irodalmi Újság*ban. Szavaiból nemcsak a fiatalsága utáni honvágy csengett ki, de a személyes elégtétel diadala is. Közben végigházalta a pesti kiadókat, és felfedezte nekik újra a délszláv irodalmat. Sose volt könnyebb dolga!

Én meg három magyar folyóiratot ismertettem: a pesti *Csillagot*, a kolozsvári *Igaz Szót* és a müncheni *Látóhatárt*. Az utóbbi iránt tanúsítva a legtöbb megértést. Már a megérdemelt büntetést is elszenvedtem egy hírlapi támadásban azért, mert nem tudtam, meddig lehet elmenni megértés dolgában. A támadó tájékozottabb volt, mint én. Jobban tudta, mit kell tenni. Kezdő novellisták és pelyhes állú versírók kaptak hihetetlen bátorságra, és sürgettek gyorsabb és merészebb átalakulást. Persze hogy kicsinyesség volt apró hibákon fennakadni, mint amilyen egy döcögő verssor vagy egy széteső novella volt.

„A spenót-költő Párizsba megy!” — írta Anna enyhe malíciával. Nem mintha ő sem látta volna a fáktól az erdőt, de a közelség is érdekes volt. És mint aki máris megbánta a tréfás hangot, azonnal

szervezni kezdte azt a párizsi kirándulást. — „V. talán nélkülözni tudná a Metró-térképét. Én addig leülök a fiúval minden délután a nevezetességekről beszélgetni. Legalább újra átélem a párizsi gyönyörűségeket. Lelkére kötöttem, hogy a Chapelle-be okvetlen menjen be. Ne tartsa vissza semmiféle vidéki előítélet azért, mert kommunista. Az oltári angyalok sem fogják emiatt elfordítani tőle a fejüket.”

A költő, akit Anna ilyen könnyedén megmártott jókedve keresztvizében, azt fejtegette versében, hogy a legszebb gondolatot is felverheti a paréj, vagyis a gaz. Parasztfiú volt, messziről meg tudta különböztetni a gyomot a spenóttól. De amíg egy vers nyomdafestéket lát, ennél végzetesebb hibákkal is számolni kell. Ő azonban érzékeny lélek volt, nagyon a szívére vette a dolgot, s talán ezért hagyott fel a versírással.

Kisebbségi harmadik út? Talán Erdélyben így is lehetett nevezni. De nálam nem irodalmi program volt, hanem valósággal világnézet. Így jöttem Pestről haza évekkkel azelőtt, azt a „nyugodt atmoszférát” is ebben látva, meg a szabad horizontot is, amiről Anna beszélt. És a *Vojvodanski zbornik* két kötete arra a kérdésre is válasz lehetett volna, amit ő oly aggodalmasan tett fel, hogy: mit szólnak hozzá a másik oldalon? Mondhattam volna, hogy Adyt és Petőfit ünnepelték, mert akkor még nem tudtam, hogy ezzel nem háritom el az egyoldalú szerelem gyanúját, fogalmam se lévén róla, hogy Žarko Plamenac, aki magyarok és szerbek viszonyáról ilyen szépen írt, Lőrinc Péterrel azonos.

A bezárkózás vádja ellen is megvolt az alibim. A háború négy éve alatt — megint csak időszerűtlenül — az itt élő népek kölcsönhatásáról írtam, a „sajátos szellemiségről”, s ezt hangoztattam Lillafüreden is az újvidéki razziáról szólva. Persze, ez az alibi sem Anna miatt volt.

— Igen — mondta ő —, a svájciak most már meglennének a franciák és a németek nélkül. De ehhez hatszáz év kellett. S bár voltak intermezzók, amikor nem tájékoztató irodák, hanem erős hadseregek próbálták kiugrasztani őket a magányukból, ez az idő viszonylag mégiscsak a békés fejlődés időszaka volt. Szóval attól félek, hogy Ramuz magát tévútra vezet.

Ilyen tapintatosan figyelmeztetett, hogy nemcsak a kölcsönhatások kecsegtetései csaltak haza. A messzi példák merőben irodalmi szaga is a készen vett programról árulkodott. De a gyanakvás se

volt bántó, hiszen ő transzilvanizmuson túl otthon is elsősorban az irodalmat várta.

— Tomán rezignált levelet írt — tért át könnyedén a helyi realitásokra. — Nagyon fáj neki, hogy Fehér revidéálta nézeteit. És szerinte gyermeteg ábránd az Olvasók Tanácsának megalapítása, mert hát hol vannak itt olvasók? Most itt volna ő mint kritikus, és nincs miről írnia! Azt mondja, a szíve vérzik látván, hogy Belgrád milyen modern, miközben mi még mindig nem tudunk kiszabadulni a szocrealizmus béklyóiból. Holnap megírom neki, engesztelje ki Szirti Sas feleségét ott Verbászon, mert képzelje, féltékeny rám. Nem akarja elhinni az urának, hogy halálra ítélt vagyok, s azon kívül csont és bőr!

Ebből is kiviláglik talán, hogy nemcsak nemzedékváltás mozgalma zajlott körülöttünk, hanem egy korszaknak értünk a végére. A fiatalok ezt a korfordulót minden előítélet nélkül vették tudomásul, s azonnal meg akarták lovagolni a kínálkozó lehetőségeket. Csak úgy szőrméntén, de rögtön kitörve minden vidékiességből, a kockázatokra se gondolva, miközben szülőföld és hagyomány ugyancsak fölösleges ballasztnak tűnt sokuknál. M. M. a pipáját szívta, és befelé somolygott bölcsen és sokatmondóan, s az éjszakai telefon is felcsöngetett különféle intelmekkel, mintegy más hatalmakat is megsejtetve a dolgok mögött, úgyhogy az óvatosság fölöt-
tebb indokoltnak tetszett.

— Nem olvastad el figyelmesen a második verset. Na és akkor hogy lehet, hogy nem gondoltál arra, hogy miről is van szó? Az elvtársaknak kellett figyelmeztetniük rá, mert mi sem vettük észre. Meg aztán ki a fene olvas nagyítóval ilyen verseket! Szóval mi is hibásak vagyunk! Majd hagyd ki a tördelésnél!

Még meg sem jelent a folyóirat, csak hasáblevonatban volt olvasható, de a rossz vélemény máris megszületett róla.

Mégse ez volt óvatos opportunizmusunk oka. M. M. velem együtt átélt néhány rendszert, úgyhogy belénk idegződött a tartózkodás, a dolgok kivárásának türelme. És a vélemények sem voltak határozottak és egyöntetűek. Az „eszmei tisztaság” egyrészt és a „kispolgári maradiság” másrészt nem mindig volt élesen elhatároló egy-egy versben vagy novellában. Érthető, hogy a fiatalok türelmetlensége, forradalmi hevületűnek tetsző turbulenciája rokonszenvesebb volt, főként irodalmi berkeken kívül, a hamvas fiatal-ság mellett azzal a könnyedséggel is sikert aratva, amely szülőföldnek és hagyománynak oly legényesen hátat fordított.

Anna ezért, természetesen, nem tudott lelkesedni, de maga a fiatalság úgy elbűvölte, hogy sietve örökbe fogadott egy suhancot, s azt aztán megpróbálta nevelni. Már amennyire ez ágyhoz kötöttsége mellett egyáltalán lehetséges volt. Szobát rendezett be neki, s ha esténként hazajött, mert műszerésznek tanult, művelődési szeánszokat rendezett neki. Módszeresen megbeszélve a képzőművészetet, az irodalmat, gyorstalpaló kurzusát némileg a tudományos világra is kiterjesztve. Az eredmény érthetően mégis az irodalom részéről mutatkozott leggyorsabban.

„Ha jön, ne nézze a jácintot és a cicát. Átköltöztem a fiam szobájába, mert örökre betette maga mögött az ajtót. És nekem most mégse csak az fáj rettenetesen, hogy elment, s nem lesz kit szeressek többé, hanem, hogy meglopott. Többek között elvitte és alighanem eladta Goethe *Itáliai utazásait*, amelyet egyetemista korom óta esténként néha elővettem, hogy pár oldalt elolvassak belőle, s aztán édeni álomba merüljek. A csalódás fáj. Ó, milyen kegyetlenek tudnak lenni a fiatalok!”

De már másnap újabb levél érkezett tőle, amelyben megcáfolta elhamarkodott ítéletét, s arról számolt be, hogy késő éjszakáig Goya-reprodukciókat nézegetett Kis B.-vel, egy zentai fiúval pedig a Tiszáról meséltetett magának. Csak a kezét verte össze álmában, mert ágya a fal ellenkező oldalára került a másik szobában.

Hogy a fiatalok lapjába írt, nem lehetett véletlen. Más szerkesztők is szívesen jártak hozzá, s vitték tőle a kéziratokat. De a fiatalokkal valami egészen sajtószerű, érzelmi viszonya volt. Neki mondták el legintimebb titkaikat, tőle kértek tanácsot még szerelmi ügyekben is, s mindezt ők igen eredeti módon viszonyozták. „Képzeld, M. tegnap két csomó hónapos retekkel lepett meg! Kimondhatatlanul boldoggá tett velem! El is határoztam, hogy nyerskosztos leszek!”

Csak később egészítette ki elhatározása okát azzal, hogy rettenetes fájdalmaival próbálja enyhíteni a bicsérdysta kosztal. De ebben alighanem az az elképzelése is közrejátszott, melyben aztán nem is csalódott, hogy látogatói most már az obligát virág vagy csokoládé helyett ilyen praktikus ajándékokkal toppannak majd be hozzá, úgyhogy boldogan kiálthatta:

— Isten látja el ilyen bőséggel a madarakat, mint engem ezek a kedves fiúk!

Közben gyorsított ütemben épült a város, és azzal együtt egy egészen új világ telepedett a régi helyére. Annának újabb panaszra

adott okot, hogy felépült ablakával szemben az új városháza, s ha azelőtt a patikáig ellátott és a Rádió világos ablakait nézve azt is találgathatta, ki dolgozik még barátai közt odafönn, most egy szürke betontömb meredt elébe.

„Steinitz is elmegy a 7 Naptól! Kolozsi ante portas! Kinek fogok most már népszerű literatúrát termelni! Előbbi állítólag a könyvkiadó igazgatója lesz, akkor talán mégis kiadja *A kis herceget*. Ő tudja, ki volt Saint-Exupéry. Az ő francia kultúrája nem onnan ered, hogy franciakulccsal verték fejbe inaskorában. Tudja, hogy nem szeretek panaszkodni, de most nagyon kellene a pénz.”

Igen, mert nyugdíját rosszul rendezték. Kihagytak néhány magyarországi meg romániai évet amúgy is kicsi munkakorából, s így éppen csak kapott valamit. Egyik levelében édesanyja reménytelen állapotáról írt, aki akkor már naponta elvágódott, s vérnyomása hullámhegyről hullámvölgybe zuhant. Ketten szorultak volna ápolásra, ha lett volna miből fizetni valakit. A cica sem ült többé az ablakba, a jácint is eltűnt, mintha szegénység és nyomorúság ezt a két derűs foltot se tűrte volna meg maga körül. De az ő ábrándjai nem kancsalul festett egékbe néztek. Emlékeit ébresztgették, így szépítve meg körülötte a reménytelen valóságot. És oly sok minden tartozott emlékei közé.

„Nagyon szeretném, ha elmennének Delémont-ba! — írta, mikor Zsófiival Brüsszelbe készültem a világhiállításra és Párizsba. — Ha visszafelé a Riviérán keresztül akarnak jönni, menjenek el Delémont-ba. Münchenből egy ugrás a Boden-tó partján végig Baselba. Vagy pedig visszafelé jövet egy provence-i nézelődés kapcsán. A Riviérán már sokan voltak, és mennek is még, de úgy találom, hogy írói szemszögből a Provence értékesebb és érdekeesebb. Hogy ne mondjak egyebet, például, ha én vajdasági író volnék, elzarándokolnék Draguignanba, ahol Kisfaludy Sándor D'Esclapon Karolinával édes kettesben Petrarcat olvasta. Úgy tudom, emléktábla jelöli a házat, ha még megvan. Azután Aix-en-Provence Zola és Cézanne városa, Arles a St. Trophime székesegyházzal, Pont du Gard, a gyönyörű római vízvezetékkel, Avignon, a pápák »jó kis bódéjával«, Nîmes, a híres négyszögű házzal, és így tovább.”

Szinte magam előtt láttam, amint a térképet tanulmányozza, mielőtt ezt a csábítást levélben elkövette volna. Haját akkor már nem ondoláltatta. Meglehet, nemcsak a pénz miatt, de nem látta többé értelmét. Simán hátrafésülte, mint a férfiak, miáltal két

dudor ugrott ki a homlokán, s beesett arca még sápadtabbnak látszott a haj fényes fekete keretében. Csontos ujját követte a papíron folyók és hegyek között végig a Provence-on, s aztán át Svájcba a Jura hegységig, Delémont-ba, ahol a barátnője, Klára lakott. A vendéglátást is előkészítette, meghívólevelet is küldetett. Nemcsak az idegenforgalmi látványosság olcsó hatásaitól féltett Nizzával, Cannes-nal, Monte Carlóval kapcsolatban. Volt ebben valami érzelmi versengés is. Ő akarta megmutatni, ami egész életére szóló élmény volt.

És aztán mennyi minden szorult abba a megjegyzésébe: „ha én vajdasági író volnék!” Sors és történelem, szűklátókörűség, por, sár és parlágiság! És mennyi tapintattal, milyen lelkesítő szeretettel mondta ezt mégis. Nekem, aki akkor lassan már az ötven felé jártam, és még nem voltam a Provence-ban! Magas ég! Hát meghalhat úgy az ember, hogy nem járta be a Provence-ot? — Nemcsak élni, írni se lehet, éreztették a sorok között gyengéden és határozottan Anna szavai. És amikor tárgyilagos végzetességgel leírta a Jura lejtőit, a sehol se látható párás méregzöld ligetekkel, s az üde kaszálókat, itt-ott egy-egy melán legelésző tehénnel ebben a szelíd tájképben, azzal mintha az itteni tájat, a bácskai kaszálókat és réteket is színesebbé tette volna. Ahogyan Juhász Árpád miniatűr vázsnain jelenik meg a távoli corot-i paysage, pedig itt festette őket Sonta és Prigrevica között. Szembeszegülés volt ez minden provincializmussal. Nem programszerű, lenező lármával, hanem azzal a megértő realitással, amelyből hiányzik a világpolgár gyökértelensége, s ezért tisztán látja a fogyatékoságokat.

Meg kellett érteni, hogy a fiatalok már emiatt is imádták. Legtöbbjük faluról jött fiú volt, akik előtt egy mesevilág bontakozott ki Anna szavai nyomán. De ő Európa fényei mellett fel tudott villantani közelebbi, sötétebben izzó fényeket is, melyekben népi sors mélységei mutatkoztak, mint amikor kútba néz az ember, ahova beragyog az ezüst holdsarló. Tamási Áron, Veres Péter, Bartók és az egész magyar népi kultúra még hitelesebbé tette Anna meséiben, szinte elérhető közelségbe vonva az egyébként oly messzi nagyvilágot.

Közben mind kevesebbet dolgozhatott. Ujjai görcsbe merevedtek, fájdalmas, megerőltető művelet volt számára az írás. És életszükséglet mégis. Pénzre is égető szüksége lett volna. Mert amit addig román és francia fordításokkal tudott biztosítani, Forelról szóló cikkekkel vagy orvosi tájékoztató írásokkal, az a vékonyka jöve-

delme is megcsappant most. Esztendők folyamán új emberek kerültek a lapok élére, az igények is megváltoztak, doktor Palić Nikola szókimondó szexuális tájékoztatói nagyobb érdeklődést keltettek, mint az ő „népszerű literatúrája” pubertásról vagy női higiénjáról.

„Ne spóroljon odakint. Klára annyi pénzt ad, amennyit csak akar, s az ellenértéket én innen átcsempésztettem ropogós forintokra pesti szüleinek. Mert most van pénzem. Tőkepenzes vagyok, minthogy eladtam csak útban álló páncéltűkés zongorámat.”

Ez a váratlan anyagi jólét, amely rövid időre megszédítette, más igényeket is támasztott benne. A haja sima maradt, s tökmagon élt meg olcsó gyümölcsön, de két képet választatott velem Milánánál. Egy hajót, talán az egyetlent ebből a témakörből, s batinai házamat, amit meg kellett előbb festeni.

— Mindig szükségem van valamire, ami közelebb hozza a barátaimat — mondta. — Néha kis dolgokkal is megelégszem, de ha már pénzem van, akkor egy házzal is alig érem be. Pláne, ha huzamosabb ideig elhanyagolnak a barátaim.

Nem szemrehányás volt ez se, csak ténymegállapítás. Mert olyan állapotban volt akkor már, hogy csak nagyon ritkán volt elegendő lelkierőm ahhoz, hogy meglátogassam.

A többi már, ahogy most visszanézek, gyorsan ment Annával. Pedig még esztendőig élt, de hosszú agóniáját az elnémulása észrevétlenné tette. Irodalom? Nem, abból teljesen kimaradt. Őt különben is a mozgalom élénkebb része érdekelte: a vita, a helycserét megelőző jégolvadás zajlása, s ami hozzá tartozott: az ígélet. Mert ami volt, nem sokra tarthatta. Addig még bele-beleszólt nyilvánosan vagy magánlevélben, lelkesítőn vagy gunyorosan, aztán az általános csendben ő is elhallgatott. A szélmalomharcban magát a harcot élvezte. Utána Heinével sem vigasztalódhatott mondván, hogy a malom összedőlt, s maradt csupán a szél, mert teljes szélcsend következett.

Ami még megjelent tőle az *Ifjúságban* és a *7 Napban*, korábbi készletéből való volt. Mikor megjegyeztem, hogy előbbinél híven kitartott, tréfásan azt írta:

„Ennivaló a féltékenysége az ifjúság iránt! Megnyugtatásul újból emlékeztetem prognózisomra, mely szerint később meg fogok hűlyülni, amit ugyebár virágnyelven második gyerekkornak szoktak nevezni, és ebben a folyamatban az ifjúsággal való kacérkodás logikusan beiktatott stádium. Persze, nem veszélyes.”

A valóság az volt, hogy fájtn neki a fiatalok elmaradása. A zentai fiú hazament, Kis B. külpolitikára adta fejét, ami Anna szemében egyet jelentett az árulással. Pedig a fiú, mielőtt végleg elköszönt volna az iradalomkritikától, Gerard-ról írt, eltemetve a csatabárdot, jóindulatú leereszkedéssel s a méltatás hangján, amire Anna elégedetten jegyezte meg, hogy azért tudja, mi a betyárbeccsület.

Anyja közben meghalt, és ő természetesen nem lehetett a temetésén. B.-nével meséltette el, aki később a házvezetónője, illetve ápoló őrangyala lett, ami nem volt könnyű szolgálat, hogy miként folyt le a temetés, hova temették. S maradt-e ott hely az ő számára is? Aztán bevallotta, hogy anyja halála nagy megkönnyebbülés volt, mivel ilyen kis helyen sok volt ennyi nyomorúság és szenvedés egy rakáson.

Ha valaki körül elfogy az oxigén, azt mások alig veszik észre.

— Látom, V. nagyban fordít. Előbb csak Michel Butoron és Félicien Marceau akadt meg a tekintetem, most naponta látom ezzel a Brahmsszal. Nem néztem ki belőle ennyi könnyedséget és gráciát. Persze, ez részben Françoise Sagan érdeme, s általában a franciáké. De örülök azért, hogy dolgozik.

Fájdalmas öröm volt ez. Befelé sírt, aki mondta. Mert akkor Annát már mind gyakrabban fogta el a magányosság légszomja. Nem kértek volna tőle kéziratot, fordítást, semmit? Szerelmi ügyekben sem fordultak hozzá a fiatalok? Időközben megnősültek, elköltöztek, révbe érkeztek, a spenót-költő végleg áttért a prózára, abban a gyermekes illúzióban ringatva magát, hogy az könnyebb.

Én nógattam, sürgettem tettetett szigorral Annát, mintha nem tudtam volna meglenni a fordításai nélkül. De jó hallása volt, kiérezte hangomból az erőltetettséget. Reznált mosollyal válaszolt.

— A rádió nekem nem az igazi. Nyomdafesték nélkül nem ér semmit az egész. És ami raktáron van, az se kell. Alig vártam, hogy St. szóhoz jusson, de benne is csalódnom kellett. Nem adta ki *A kis herceget*. Pesten jelent meg. Sajnos, nem az én „átköltésemben”, hogy kicsit felvágjak.

Mintha arra lett volna beállítva, hogy a nagyvilágot hozza közelebb, Aymét, Camus-t, Saint-Exupéryt, a franciákat, de hiszen mindig is ők jelentették a világirodalmat. És most, amikor már semmi sem állt útjában ennek a közellétnek, róla megfeledkeztek. V. időnként feladott neki egy-egy csomó *Figaro Littéraire*-t, aztán egyszerre azt is megköszönte, hogy lapokkal el van látva.

— Sír a doktornő, dührohamokat is szokott kapni — panaszkolta csendesen B.-né —, amikor nem tudja ezeket a nagy lepedő újságokat maga elé tenni. Pedig, mondtam neki, csak szóljon, majd én segítek, de nem szól.

Évek múltak el így. Én is beletemetkeztem a fordításba, hol Krleža pátoszának és eklektikus áradásainak utánaeredve, hol a szerb szürrealista prózának próbálva magyar akusztikát adni, ami nem is volt olyan nehéz, hiszen Kassák-imádatban telt el a kamaszkorom, s így mind kevesebb lett a közös témánk. Sután és ügyetlenül igyekeztem túlkialtani az ordító csendet, ha néha mégis elmentem hozzá:

— Mire felkel az ágyából és kisétál az utcára, nem ismer majd a Limánra. Egymás mellett épülnek fel a sokemeletes bérházak. A Posta utca is eltűnt, s el a női cipészek boltjainak sora. Abban sem vagyok már biztos, hogy helyén maradt-e az az édes kis örmény templom itt a sarkon, s a Sárga terem sem Sárga terem többé. Pedig milyen jókat üldögéltünk ebéd után, amíg M. M. a szivarját szívta, P. pedig részletesen informálta az embert a tollforgatók családi viszonyairól.

— Maga nevetni fog — mondta Anna elcsukló hangon —, én még a szerb Athént is megsíratom, pedig csak hírből ismerem, s jól tudom, hogy nem vagyok időszerű ezzel a sírással. Hallom, a Rákóczi út is árkados lett. Péter bácsit meg sem merem kérdezni, igaz-e.

Mert Veres Péter félevenként még mindig írt neki egy-egy lapot. Soha levelet, úgyhogy tőle tanultam meg én is, mivel tartozik az ember udvariasság tekintetében a cenzúrának, ha a határon túlra ír. A népi irodalom kérdéseiről volt szó, mondanom sem kell talán, ezekben a széltől szélíg érő sorokban. Persze, csak a téma maradt meg. Amiről szólt, ugyancsak megváltozott az új szelek járásával.

De most már nekem is minden összeszalad a szemem előtt. Azt se tudom, élt-e még Anna, mikor Veres Péter itt járt. Csak egy látogatásomra emlékszem még, mert azt nem lehet elfelejteni:

— Bejöhet nyugodtan! — kiáltotta állapotához nem illő hangos sikoltással, amíg a csöppnyi előszobában B.-nét faggattam, s ő suttogva felelte:

— Éjszakánként énekel a szegény doktornő! Olyan félelmetes. Nem mondhatom, hogy jámbor dalokat, mint a haldoklók szoktak, ahogy hallottam már. Egészen vidám nótákat danol. Meg minden-

féle más nyelven is énekel, úgyhogy meg sem értem. Mondtam is neki, jókedvűnek tetszett lenni az éjszaka. De ő nem emlékezett semmire. És nappal rendszerint elnyomja az álom.

— Bejöhet bátran! — szólt ki még egyszer erélyesen Anna, s nem ismertem rá. Puffedt volt, a feje kétszeresére nőtt, s nem sápadt volt, hanem fekete.

Hogy mit mondtam, meddig maradtam, nem tudom már.

Temetésére nem mentem el, pedig B.-né sürgönyözött, amikor meghalt. Zsófiék jelentették be magukat a születésnapomra. Ezért a napot is tudom, a hónapot is, amikor temették, csak az évben nem vagyok biztos.

Hát hely már alig maradt számára a Futaki úti temetőben. Négy szál deszka vette körül a tenyérnyi sírhelyet, közepén egy befőttes üvegben megfagyott virág. Tél volt, amikor ezt a sírt megkerestem, csak akkor jutottam ki hozzá. Aztán megnyugodott szívvel, mint amikor végére ér az ember valaminek, kiballagtam a forgalmas útra, hogy beforduljak a Tesla utcába.

